

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.138>

ПРОБЛЕМИ ПРИЗНАЧЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ ПРИ СКОЄННІ ЕКОЛОГІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

Лазебний А.М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу,
Державний податковий університет
ORCID: 0000-0001-9812-6151
e-mail: a_lazebna15@ukr.net

Демчук М.В.,

здобувачка вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня,
Державний податковий університет
ORCID: 0000-0003-4302-6764
e-mail: mdemchuk17@gmail.com

Лазебний А.М., Демчук М.В. Проблеми призначення експертизи при скоєнні еко- логічних злочинів.

Стаття присвячена дослідженню теоретичних основ судової експертизи, зокрема судово-екологічної. Розглянуто поняття судово-екологічної експертизи та її особливості. Досліджено судову експертизу з точки зору чинного кримінально-процесуального законодавства. Проаналізовано чинне законодавство в контексті регулювання призначення та проведення судово-екологічної експертизи в умовах воєнного стану. Зосереджено увагу на меті судово-екологічної експертизи, а саме – встановленні причинно-наслідкового зв'язку між погіршенням здоров'я людини та забрудненням довкілля, спричиненим антропогенною діяльністю.

Ключові законодавчі акти, що регулюють проведення судово-екологічної експертизи, - це Закон України «Про судову експертизу», наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень», Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України). Ці нормативно-правові акти регламентують правові засади проведення судово-екологічної експертизи, визначаючи коло суб'єктів, їхні повноваження та обов'язки, а також порядок здійснення експертних досліджень.

Досліджено, які спеціальні знання використовуються в процесі проведення окремих слідчих дій та призначення судово-екологічної експертизи. Проаналізовано, яким чином ці знання застосовуються для розкриття та розслі-

дування злочинів, що завдають шкоди навколишньому середовищу. Зроблено висновок, що завдяки проведенню такого виду експертизи, - слідство та суд мають можливість отримати нову інформацію, яка має вирішальне значення для встановлення істини у справі, адже ці дані не можуть бути отримані за допомогою інших процесуальних дій.

Акцентовано увагу на можливості призначення судово-екологічної експертизи на різних стадіях кримінального провадження, що забезпечує всебічне та об'єктивне розслідування екологічних злочинів. На основі проведеного дослідження були зроблені висновки. Наголошено на тому, що у зв'язку з загостренням екологічної ситуації в Україні, через дію воєнного стану, постала необхідність посилити екологічний контроль, зокрема ще більше розвивати з різних точок науки, – екологічну судову експертизу.

Ключові слова: судово-екологічна експертиза, довкілля, досудове розслідування, слідчі дії, кримінальне правопорушення, воєнний стан.

Lazebnyi A.M., Demchuk M.V. Problems of appointment of expertise in the commission of environmental crimes.

The article is devoted to the study of the theoretical foundations of forensic expertise, in particular forensic-ecological. The concept of forensic environmental examination and its features are considered. Forensic examination from the point of view of current criminal procedural legislation has been studied. The current legislation in the context of regulating the appointment and conduct of forensic environmental expertise under martial law is analyzed. Attention is

focused on the purpose of forensic environmental examination, namely establishing a cause-and-effect relationship between the deterioration of human health and environmental pollution caused by anthropogenic activity.

The key legislative acts regulating the conduct of forensic environmental expertise are the Law of Ukraine «On Forensic Expertise», the Order of the Ministry of Justice of Ukraine «On Approving the Instructions on the Appointment and Conduct of Forensic Expertise and Expert Research and Scientific Methodological Recommendations on the Preparation and Appointment of Forensic Expertise examinations and expert studies», Criminal Procedural Code of Ukraine (hereinafter - CPC of Ukraine). These normative legal acts regulate the legal principles of conducting forensic environmental examination, defining the circle of subjects, their powers and duties, as well as the procedure for carrying out expert research.

It was investigated what special knowledge is used in the process of carrying out individual investigative actions and appointing a forensic environmental examination. It is analyzed how this knowledge is applied to the detection and investigation of crimes that harm the environment. It was concluded that thanks to this type of examination, the investigation and the court have the opportunity to obtain new information, which is of crucial importance for establishing the truth in the case, because these data cannot be obtained with the help of other procedural actions.

Attention is focused on the possibility of appointing forensic environmental expertise at various stages of criminal proceedings, which ensures a comprehensive and objective investigation of environmental crimes. It was emphasized that in connection with the worsening of the environmental situation in Ukraine, due to the effect of martial law, it became necessary to strengthen environmental control, in particular, to further develop from various points of science - environmental forensic examination.

Key words: forensic environmental examination, environment, pre-trial investigation, investigative actions, criminal offense, martial law.

Постановка проблеми. Погіршення політичної ситуації в Україні призвело до зростання нерозкритих екологічних злочинів. Причини цього – велике навантаження на правоохоронні органи, недостатня кваліфікація фахівців та проблеми з проведенням експертиз. Це ускладнює боротьбу з екологічними злочинами та призводить до подальшого погіршення екологічної ситуації. Наразі, чинне законодавство в сфері екологічної безпеки потребує вдосконалення, зокрема, щодо процедури призначення та проведення експертиз. З огляду на вищепере-

раховане, проблема призначення експертизи при скоєнні екологічних злочинів є надзвичайно актуальною темою на сьогоднішній день. Її вирішення має важливе значення для захисту довкілля, забезпечення справедливості та дотримання принципу верховенства права під час розслідування екологічних злочинів.

Метою дослідження є теоретичне дослідження засад проведення експертизи під час скоєння екологічних злочинів в умовах воєнного стану в кримінальному процесуальному законодавстві України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу сучасного стану та проблемних аспектів призначенню експертизи при скоєнні екологічних злочинів присвятили свої публікації такі науковці та юристи-практики, як Алябов Ю.В., Бордюгов Л.Г., Книженко Л.О., Лазебний А.М., Цимбалюк А.С., Шульга А.М., Щербаковський М.Г. та інші.

Виклад основного матеріалу. Екологічні злочини становлять серйозну загрозу як для довкілля, так і для національної безпеки. Ці кримінальні правопорушення спрямовані на незаконне використання природних ресурсів та завдають шкоди природному середовищу. В умовах воєнного стану, коли масштаби руйнування промислових об'єктів та природних екосистем набувають катастрофічних масштабів, питання своєчасного виявлення та розслідування екологічних злочинів стає надзвичайно актуальним. Успішне розкриття екологічних злочинів неможливе без проведення відповідної судової експертизи, – саме всебічне дослідження цього поняття є головною метою нашої роботи.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», судово експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла - об'єктів, явищ і процесів, з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [1]. В свою чергу, судово-екологічна експертиза – це не лише констатація факту забруднення або пошкодження природного середовища, а й встановлення конкретних обставин, які призвели до таких наслідків, визначення ступеня шкоди, що завдана довкіллю, та ідентифікація джерела забруднення.

Нормативно-правове регулювання екологічної експертизи в Україні здійснюється Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», а саме у статтях 26–30, Законом України «Про екологічну експертизу» від 9 лютого 1995 року, «Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень», яка затверджена наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 р. (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 30.12.2004 р. за № 144/5) та іншими нормативно-правовими актами.

На думку, Бордюгова Л.Г., ознаками судово-екологічної експертизи є:

1. Судова експертиза є процесуально самостійною дією, а відповідальність судового експерта-еколога є індивідуальною;

2. Під час проведення експертизи використовуються спеціальні знання в галузі екології та деяких прикладних наук, суміжних з нею;

3. Експертиза проводиться особою, спеціально призначеною (прямо або опосередковано), слідчим чи судом – судовим експертом;

4. Результатом експертизи є висновок експерта, що набуває статус джерела доказу [2, с. 71].

Підставою призначення судово-екологічної експертизи є встановлена органом чи особою, що призначила експертизу, наявність потреби розв'язати питання з використанням спеціальних знань у галузі екології і проведення досліджень у формі експертизи. Варто наголосити, що експертизи в справах про екологічні злочини можуть бути призначені як на початку розслідування, так і протягом усього процесу, в залежності від виникнення нововиявлених обставин або необхідності уточнення вже отриманих даних.

Відповідно до статті 242 та 244 КПК України, у кримінальному провадженні експертиза призначається у випадках, коли для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Експертизу проводить експертна установа або експерт, якого залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту [3].

З точки зору характеру діяльності напрямів реалізації спеціальних знань у проведенні екологічної експертизи, можна навести наступні приклади: участь у підготовці та проведенні слідчих дій (наприклад, забір експериментальних зразків води); участь в аналізі матеріалів кримінального провадження та планування подальших дій (оцінка складних слідчих ситуацій, обговорення версій); проведення судових експертиз, у тому числі й судової екологічної експертизи; підготовка висновку спеціаліста; консультативна діяльність обізнаної особи, - можливості застосування спеціальних знань у розслідуванні екологічних злочинів є надзвичайно різноманітними [4, ст. 160].

Дослідження екологічних злочинів часто вимагає залучення експертів з різних галузей науки. Їхні спільні зусилля дозволяють провести детальний аналіз, встановити причини та наслідки екологічних правопорушень, а також оцінити масштаби завданої шкоди. Такий комплексний підхід гарантує об'єктивність і повноту розслідування. Спектр експертиз, що застосовуються в таких випадках, досить широкий і залежить від характеру екологічного порушення.

Причинами екологічних злочинів можуть бути як антропогенні фактори (діяльність людини), так і природні процеси.

Судово-екологічна експертиза є однією із найважливіших процесуальних форм, що дозволяє залучити спеціальні знання для розкриття екологічних злочинів. Завдяки проведенню такої експертизи слідство та суд отримують нову інформацію, яка має вирішальне значення для встановлення істини у справі, адже ці дані не можуть бути отримані за допомогою інших процесуальних дій.

Відповідно до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у трансграничному контексті, до екологічно небезпечних об'єктів і видів господарської діяльності відносять нафтохімічну, хімічну промисловість та коксохімічне виробництво, чорну і кольорову металургію, полігони термічної, хімічної переробки, утилізації і поховання нерадіоактивних (промислових, сільськогосподарських та ін.) відходів; санітарно-технічні спорудження й установки комунального призначення, об'єкти ядерно-паливного циклу, виробництво, збереження, транспортування і знищення боєприпасів, вибухових речовин і ракетного палива тощо [5].

При розслідуванні злочинів, пов'язаних із забрудненням водоймищ, ґрунту, атмосферного повітря, для з'ясування численних обставин можуть бути призначені наступні види експертиз: судово-екологічна, гідрологічна, судово-технічна, будівельно-технічна, технологічна, агротехнічна, ветеринарна, судовоїхтіологічна, хімічна, санітарно-гігієнічна, судово-медична, криміналістична та ін [6, ст. 263].

Судово-екологічна експертиза досліджує різноманітні об'єкти, зокрема, безпосередньо місце події, де виявлено ознаки забруднення або руйнування довкілля; зразки проб повітря, води, ґрунту та біологічних матеріалів, відібрані з місця події; технічних пристроїв, які могли бути використані для вчинення екологічного злочину. Також експерти можуть вивчати техніку, документацію та результати інших досліджень складених їх колегами, що пов'язані з екологічними злочинами.

У висновку, залежно від об'єкту дослідження, виду екологічних правопорушень, умов, обстановки, особи правопорушника, предмета посягання – експерт під час проведення судово-екологічної експертизи має можливість отримати наступну важливу інформацію про скоєний злочин з точки зору криміналістики:

1) дослідити характер та обсяг забруднення повітря, вод, ґрунту або загрози шкідливих наслідків;

2) проаналізувати стан технологічного процесу, механізмів та обладнання, що забезпечує екологічну безпеку;

3) виявити, зафіксувати, вилучити та дослідити сліди, що мають відношення до екологічного правопорушення: сліди особи (рук, ніг), предмети одягу, взуття, вид вогнепальної зброї, знаряддя (снасті, капкани та ін.), інструменти, вибухові пристрої, самостріли та ін.;

4) віднайти речовини, матеріали, предмети, що використовувались у злочинній діяльності, зберігання, переробка, використання яких спеціально регламентується кримінальним та екологічним законодавством (радіоактивні, вибухові, отруйні, сильнодіючі речовини та ін.); сліди у вигляді радіоактивних випромінювань, абсорбованих повітряним середовищем;

5) одержати відомості про розмір завданих флорі та фауні збитків;

6) виявити порушення у проектуванні, побудові та здачі в експлуатацію очисних споруд, в результаті чого настали негативні екологічні наслідки.

Як ми уже зазначали раніше, результатом судово-екологічної експертизи є спеціально оформлений документ – висновок експерта. Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень і зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи [2, ст. 73].

Судово-екологічна експертиза – одна з найважливіших процесуальних форм застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактами завдання шкоди довкіллю. Дана процесуальна дія призначається не лише для встановлення меж антропогенного впливу (забруднення території, виснаження поверхневих чи підземних водоймищ, шкода тваринному та рослинному світу), але і його специфічних обставин, наслідків тощо.

Ефективне розслідування екологічних злочинів неможливе без використання сучасних наукових методів. Судово-екологічні експертизи є незамінним інструментом для встановлення причинно-наслідкових зв'язків між діями правопорушника та шкодою, завданою довкіллю. Охарактеризувавши особливості розслідування екологічних злочинів, обґрунтувавши важливість судових експертиз, зокрема судово-екологічних, та використання спеціальних знань під час її проведення, варто висвітлити також і питання важливості вдосконалення механізмів щодо протидії злочинності у сфері екологічної безпеки, та щодо ефективнішого розкриття кримінальних правопорушень. Як зазначають у своїй роботі Пчеліна О.В. та Пчелін В.Б., щодо з'ясування та доказування наслідків злочинів проти довкілля та їх причинного зв'язку зі збройною агресією Росії, розмір завданих екосистемі України збитків є одним із пріоритетних

завдань органів досудового розслідування [8, с. 214], а відповідно й акцентування уваги щодо розкриття цих злочинів є обов'язковим завданням. Для ефективного розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, необхідно на етапі початку досудового розслідування розробити детальний план слідчих дій, який передбачає висунення типових слідчих ситуацій, розроблення версій та визначення заходів щодо їх перевірки.

Ефективне розслідування екологічних злочинів вимагає злагодженої роботи слідчо-розшукової групи, які могли б включати фахівців різних профілів. Кожен член такої групи вносить свій внесок, забезпечуючи комплексний підхід до розслідування екологічних правопорушень, які потребують проведення численних експертиз та слідчих дій: проведенням огляду, допиту, слідчого експерименту, обшуку, провадження експертиз у кримінальних правопорушеннях проти довкілля тощо. Комплексний підхід до розслідування екологічних злочинів, який включає проведення судово-екологічних експертиз та використання спеціальних знань, дозволяє отримати повну картину злочину і забезпечує об'єктивність доказової бази.

На превеликий жаль, збройна агресія Росії проти України призводить до масового знищення, пошкодження та забруднення лісів, водойм, ґрунтів та інших природних об'єктів. Відповідно до даних офіційного ресурсу Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «ЕкоЗагроза», станом на дев'яте серпня 2024 року, орієнтовні розрахунки збитків нараховані Державною екологічною інспекцією відповідно до затверджених методик, становлять: за атмосферне повітря – 780,25 млрд. грн, за земельні ресурси – 1,16 трлн. грн, за водні ресурси – 84,65 млрд [8]. На нашу думку, варто зазначити, що такі втрати є грубим порушенням норм Додаткового Протоколу Женевської конвенції, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, адже в цьому документі вказано, що забороняється застосування методів або засобів ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довготривалої і серйозної шкоди природному середовищу.

Пожежі, отруєння ґрунтів та водних ресурсів, викиди хімікатів, загроза радіаційних аварій – це лише частина екологічної катастрофи, яку спричинила російська агресія. Наслідки цієї війни відчують не лише українці, а й весь світ. З огляду на таку плачевну ситуацію, спостерігається стрімке підвищення показників злочинності у сфері охорони природного середовища. Неefективність державних заходів у боротьбі з екологічними злочинами та масштаби екоциду в Україні вимагають об'єднання зусиль міжнарод-

ної спільноти для створення ефективного механізму захисту довкілля та притягнення винних до відповідальності.

Водночас, на державному рівні має бути забезпечене належне документування зазначених протиправних діянь, удосконалена методика розслідування, проведення експертних досліджень та визначення розміру шкоди.

Висновки. Отже, судово-екологічна експертиза є одним із засобів доказування екологічних злочинів у кримінальному праві. Вона дозволяє встановити факти порушення екологічного законодавства, визначити характер та обсяг заподіяної шкоди, а також ідентифікувати винних осіб. Зростання кількості екологічних правопорушень є наслідком загострення екологічної ситуації в Україні у зв'язку з дією воєнного стану та свідчить про необхідність посилення екологічного контролю.

Таким чином, кримінальні правопорушення, які виникають у сфері антропогенного або техногенного забруднення екології, обумовлюють доцільність ще більше розвивати з різних точок науки підвид судової експертизи – екологічної.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 20.10.2024).
2. Бордюгов Л.Г. Поняття і процесуальна природа судово-екологічної експертизи. Форум права. 2009. № 1. С. 70–77. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09blgcee.pdf> (дата звернення: 23.10.2024).
3. Кримінально-процесуальний кодекс : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#Text> (дата звернення: 18.10.2024).
4. Лазебний А.М., Небесна О.Р., Коцюба О.А. Засади використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. Ірпінський юридичний часопис, 4(13), 2023 р. С. 157–165.
5. Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті: Закон України від 25.02.1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_272#Text (дата звернення: 23.10.2024).
6. Лазебний А.М., Смородінова М.В. Проблеми призначення та проведення екологічної експертизи. Ірпінський юридичний часопис, 2(15), 2024 р. С. 261–267.
7. Пчеліна О., Пчелін С. Особливості відкриття кримінального провадження щодо злочинів проти довкілля, пов'язаних зі збройною агресією росії. Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності: зб. матер. наук.-практ.конф. Кропивницький, 2023. С. 211–214.
8. ЕкоЗагроза: офіційний ресурс Міндовкілля. URL: <https://ecozagroza.gov.ua/about> (дата звернення: 25.10.2024).